

ELEAZARAS MOISEJEVIČIUS MELETINSKIS

(1918.X.22–2005.XII.16)

Eleazarą Moisejevičių Meletinskį galima laikyti epochos amžininku. Gimęs praėjus metams po Spalio perversmo, jis matė jos pradžią, sulaukė ir saulėlydžio. Jam teko patirti visas žiauraus amžiaus peripetijas, kariauti ir kalėti, patirti ideologinį kovotojų už folkloro „nacionalinį savitumą“ pjūdyką ir sovietinės vadovybės, dialektinio bei istorinio materializmo fundamentalistų „klasinę“ nemalonę. Pasaulinį pripažinimą jis pelnė ne valdžios padedamas, bet jai priešindamasis.

E. M. Meletinskis baigė Istorijos, filosofijos ir literatūros institutą, kariavo Pietų ir Kaukazo frontuose, buvo suimtas ir nuteistas dešimčiai metų kalėti už „antitarybinę agitaciją“, bet po devynių mėnesių dėl sveikatos paleistas. Nuo 1943 m. jis tęsė studijas Valstybinio Vidurinės Azijos universiteto (Taškentas) aspirantūroje, paskui dėstytojavo šioje

aukštojoje mokykloje, o 1945 m. apgynė kandidato disertaciją tema „Romantinis Ibseno kūrybos periodas“. Nuo 1946 m. vadovavo Karelų-suomių universiteto Literatūros katedrai ir SSRS mokslų akademijos Karelų-suomių bazės folkloro skyriui (Petrozavodskas). 1949 m. vėl buvo areštuotas ir nuteistas dešimčiai metų laisvės atėmimo. 1954 m. išleistas bei reabilituotas grįžo į Maskvą¹. Nuo 1956 iki 1994 m. dirbo SSRS MA Pasaulinės literatūros institute, čia 1966 m. apgynė daktaro disertaciją „Herojinio epo kilmė“; 1989–1994 m. buvo Maskvos valstybinio universiteto

¹ Apie šiuos savo gyvenimo laikotarpius jis papasakojo atsiminimuose „Моя война“, „На войне и в тюрьме“ (žr.: E. M. Мелетинский. Избранные статьи. Воспоминания. Москва, 1998).

Pasaulio kultūros istorijos ir teorijos katedros profesorius. Nuo 1992 m. vadovavo Rusijos valstybinio humanitarinio universiteto Aukštųjų humanitarinių tyrimų institutui ir žurnalui „Arbor mundi“, daugiau nei dešimt metų skaitė lyginamosios mitologijos ir istorinės poetikos kursą², o nuo devintojo dešimtmečio pabaigos – ir paskaitas Kanados, Italijos, Japonijos, Brazilijos, Izraelio universitetuose.

E. M. Meletinskis išleido penkiolika knygų (beveik visos jos – solidūs monografiniai tyrinėjimai), parašė daugiau nei tris šimtus penkiasdešimt straipsnių; dešimtys jo darbų išversta į visas pagrindines Europos ir daugelį Rytų kalbų³. Nuo 1989 m. jis buvo serijų „Rytų mitologijos ir folkloro tyrinėjimai“ ir „Rytų tautų pasakos ir mitai“ redaktorių kolegijų narys bei vyriausiasis redaktorius, kelių dešimčių mokslo leidinių atsakingasis redaktorius, vadovavo kolektyviniams Pasaulinės literatūros instituto ir Aukštųjų humanitarinių tyrimų instituto projektams, aktyviai dalyvavo rašant daugiatomę „Visuotinės literatūros istoriją“, dvitomę enciklopediją „Pasaulio tautų mitai“, buvo vyriausiasis ją papildančio „Mitologijos žodyno“ redaktorius, taip pat vienas pagrindinių šių darbų autorių, skaitė pranešimus tarptautiniuose folkloristikos, lyginamosios literatūrologijos, medievistikos ir semiotikos kongresuose. Jis buvo Tarptautinės pasakojamojo folkloro tyrimo draugijos (Suomija), Tarptautinės semiotikų asociacijos (Italija) narys, apdovanotas Pitre premija už geriausią folkloro tyrinėjimą (1971) ir SSRS valstybine premija kartu su kitais dvitomės enciklopedijos „Pasaulio tautų mitai“ autoriais (1990). Jam ir jo veiklai buvo skiriamos konferencijos ir moksliniai darbai.

E. M. Meletinskis – vienas pačių žymiausių ir autoritetingiausių šių laikų humanitarų, folkloristas, literatūrologas, medievistas, nors visi šie apibūdinimai toli gražu neišsemia Eleazaro Moisejevičiaus mokslinių interesų. Jo tyrinėjimų objektas buvo pasaulio grožinė kūryba, plačiausias jos istorinės ir etnokultūrinės raiškos spektras. E. M. Meletinskio darbuose ji iškilo kaip nuosekli sistema, paklūstanti bendriems dėsningumams, kuriuos visą gyvenimą jis ir siekė atskleisti.

Eleazaro Moisejevičiaus mokslinių interesų pagrindą sudarė pasakojamųjų tradicijų istorija ir jų genezė. Jis ištyrė svarbiausių mitologinio pasakojimo temų ir vaizdinių raidą sakytinėje ir rašytinėje grožinėje kūryboje⁴, aprašė liaudies pasakos kilmę ir evoliuciją⁵, išstudijavo pasakojamųjų tradicijų ir epinių žanrų pirmąsias ištakas ir formavimosi etapus⁶. Remdamasis milžiniška lyginamąja medžiaga, aprėpiančia visuose žemynuose gyvenančių tautų sakytines tradicijas, mokslininkas šiuo aspektu išanalizavo pagrindinius pasakų ir herojinio epinio folkloro žanrus nuo

² E. M. Мелетинский. От мифа к литературе: Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». Москва, 2000.

³ Žr.: *Елеазар Моисеевич Мелетинский. Библиографический указатель*. Сост. В. И. Гульчинский, Е. А. Кумпан. Москва, 2002 (сер. «Ученые РГГУ»).

⁴ Pz.: E. M. Мелетинский. Избранные статьи, р. 11–32, 297–304, 334–359; E. M. Мелетинский. Поэтическое слово в архаике. – *Историко-этнографические исследования по фольклору. Сборник статей памяти С. А. Токарева*. Москва, 1994, р. 86–110.

⁵ E. M. Мелетинский. Герой волшебной сказки. Происхождение образа. Москва, 1958 (2-е изд. – Москва, 2005); Избранные статьи, р. 284–296, 305–317.

⁶ E. M. Мелетинский. Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники. Москва, 1963 (2-е изд. – Москва, 2004); Избранные статьи, р. 52–110.

pat ankstyviausių formų, kurias išsaugojo keletas neturinčių rašto kultūrų ir atspindėjo kai kurie antikinės bei vidurinių amžių grožinės kūrybos pavyzdžiai. Ta pačia metodologija jis rėmėsi ir monografiškai tyrinėdamas „Vyresniąją Edą“ kaip mitologinio ir herojinio epo paminklą. Tai padėjo atskleisti sakinčius ją sudarančių tekstų šaltinius⁷.

Svarstant minėtus klausimus, išeities taškas Eleazarui Moisejevičiui buvo mitologija, su kuria daugiau ar mažiau susijusios pasakojamojo folkloro ištakos bei archajiškiausios literatūros motyvų ir siužetų formos. Jis išanalizavo Australijos ir Okeanijos, Šiaurės Amerikos ir Sibiro aborigenų sakinčius mitus⁸, taip pat rašytiniuose paminkluose atspindinčias antikos pasaulio bei viduriniais amžiais gyvenusią tautų mitologijas⁹. Plačiai žinomoje monografijoje „Mito poetika“ mitologija tyrinėjama pradedant nuo archajiškiausių jos formų ir baigiant „mitologizmo“ apraiškomis XX a. literatūroje (F. Kafkos, J. Joyce'o, T. Manno proza)¹⁰.

E. M. Meletinskis atskleidė, kad archajinės tradicijos, būdamos nulemtos socialinių ir etnokultūrinių sąlygų, yra ne tik įdomios pačios savaime, bet ir turi didžiulę paradigmę reikšmę vėlesnėms kultūrinėms formacijoms. Vis dėlto mokslininkas vengė ir archaizuotai sumitologinti dabartį, ir nepagrįstai sumoderninti senovę. Kaip tik archaikoje išvelgiamos ir „bazinių“ mąstymo bendrybių, prasiskleidžiančių pasakojimo struktūrose bei giluminėse folkloro motyvų reikšmėse, ištakos ir būdingiausia jų raiška. Dėl to mokslininkas ėmėsi išsamiai tyrinėti motyvo ir siužeto semantiką, jų aprašymo modelį jis sukūrė nagrinėdamas paleoazijietišką mitologinį epą apie Varną¹¹. Kaip tik tradicinių siužetų struktūrinės tipologijos ir motyvų semantikos tyrinėjimas padėjo jam suformuluoti savąją literatūrinių ir mitologinių archetipų (C. G. Jungo mokymu pagrįstą „klasikinį“ jų suvokimą jis esmingai pakoregavo) koncepciją¹².

Tęsdamas epinių tradicijų istorinės dinamikos studijas, E. M. Meletinskis ėmėsi tyrinėti vidurinių amžių romaną, visą jo nacionalinių formų įvairovę: Europos kurtuazinį romaną, Artimųjų Rytų romaną epą, Tolimųjų Rytų romaną¹³. Šio darbo rezultatas – knyga „Epo ir romano istorinės poetikos įvadas“. Joje aprašomi epinių žanrų raidos dėsningumai nuo jų pirmųjų ištakų iki Naujųjų laikų literatūros¹⁴. Kaip tik prie šio ciklo šliejasi monografija, skirta novelės tipologijos lyginamajai analizei, vėlgi pradedant nuo folklorinės pasakos bei anekdoto ir baigiant A. Čechovo

⁷ E. M. Мелетинский. «Эдда» и ранние формы эпоса. Москва, 1968.

⁸ E. M. Мелетинский. Палеоазиатский мифологический эпос (цикл Ворона). Москва, 1979; Мифологический и сказочный эпос меланезийцев. – Океанийский этнографический сборник. Москва, 1957, р. 194–112; Фольклор австралийцев. – Мифы и сказки Австралии. Москва, 1965, р. 3–24; Повествовательный фольклор Океании. – Сказки и мифы Океании. Москва, 1970, р. 8–33.

⁹ E. M. Мелетинский. «Эдда» и ранние формы эпоса; Избранные статьи, р. 192–283.

¹⁰ E. M. Мелетинский. Поэтика мифа. Москва, 1975 (2-е изд. – Москва, 1995).

¹¹ E. M. Мелетинский. Палеоазиатский мифологический эпос, р. 144–178.

¹² E. M. Мелетинский. О литературных архетипах. Москва, 1994 (Чтения по теории и истории культуры ИВГИ РГГУ. Вып. 4), р. 5–68.

¹³ E. M. Мелетинский. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. Москва, 1983.

¹⁴ E. M. Мелетинский. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. Москва, 1986.

apsakymais¹⁵. Galų gale nuo mitologinių archetipų folkloro siužetuose mokslininkas perėjo prie archetipinių reikšmių analizės rusų klasikos kūrinuose¹⁶. Apskritai pastaraisiais metais Eleazaras Moisejevičius vis labiau gilinosi į XIX a. rusų literatūrą (Puškina, Dostojevskį), tyrinėdamas ją komparatyvistiniais ir struktūrinės bei istorinės poetikos aspektais¹⁷.

Rašydamas apie epinius paminklus, folklorinius-mitologinius ciklus ir tradicijas, E. M. Meletinskis visada išlikdavo teoretikas. Net ypač detaliai besigilindamas į sakinį ar rašytinį tekstą, jis labiausiai domėjosi pasakojamųjų formų tradicinėje literatūroje poetikos raidos bendresniais dėsniais, o svarbiausias jų pažinimo instrumentas jam buvo vieni kitus papildantys lyginamųjų-tipologinių ir struktūrinių-semiotinių tyrinėjimų metodai.

Septintajame XX a. dešimtmetyje E. M. Meletinskis ėmė naudoti struktūrinės-semiotinės analizės metodus ir tai sutapo su viena pagrindinių mokslo tyrimų kryptių Rusijoje. Tačiau čia, kaip ir kitur, Eleazaras Moisejevičius nesijautė pančiojamas pasenusios mokslinės tradicijos, bet ir nepasidavė lengvabūdiškai madai. Jis mokėjo blaiviai remtis tuo, kas jau pasiekta, ir kritiškai vertinti naujoves. Imtis naujų metodų jį paskatino ankstesnių tyrimų patirtis, jis juos pasirinko ne todėl, kad jie tapo madingi, o todėl, kad pasirodė besą konstruktyvūs. Be to, kalbėdamas apie tradiciją, mokslininkas niekada neatmetė evoliucijos idėjos – net tada, kai šis žodis tapo beveik keiksmazodžiu. Tai, jog E. M. Meletinskis ėmėsi struktūrinių metodų, reiškė ne kad diachroninė analizė atmetama ir pripažįstama tik synchroninė (tai būdinga struktūralizmui, ypač ankstyvajam), bet kad abu tyrinėjimo aspektai, istorinė ir struktūrinė tipologijos nuosekliai derinamos. Šį principą jis pats suformulavo viename aštuntojo dešimtmečio pradžioje rašytame straipsnyje. Rusijos moksle tradicijos istorija visada buvo gyvai domimasi, ir čia E. M. Meletinskio nuostatos sutapo su vyraujančia tendencija.

Taigi E. M. Meletinskis yra tyrinėjęs mitus ir folklorą, senųjų skandinavų „Edą“, vidurinių amžių romaną ir noveles, archetipus klasikinėje rusų literatūroje, XX a. prozos mitologiškumą ir dar labai daug ką. Jeigu mėgintume trumpai nusakyti bendrą principą, kuris teikia įvairialypei E. M. Meletinskio mokslinei veiklai vientisumo, tai būtų pasakojamųjų formų, pradedant archajine mitologija ir baigiant naujausia literatūra, istorinė poetika. Kiek per daugiau nei pusšimtį mokslinės veiklos metų būtų keitęsis tik jo tyrinėjimų objektas, iš esmės jis liko ištikimas šiai pagrindinei temai.

Dabar, kai šis didis gyvenimo kelias jau baigtas, galima išvelgti tam tikrų simbolių atitikmenų tarp kai kurių jo etapų ir tuo metu įgyvendintų didelių mokslinių projektų. Pirmoji E. M. Meletinskio knyga buvo skirta pagrindiniam liaudies pasakos personažui – vargšui našlaičiui, socialiai nuskriaustam jaunėliui broliui, o rašo-

¹⁵ E. M. Мелетинский. Историческая поэтика новеллы. Москва, 1990.

¹⁶ E. M. Мелетинский. Трансформации архетипов в русской классической литературе. – E. M. Мелетинский. О литературных архетипах, p. 69–133.

¹⁷ E. M. Мелетинский. Достоевский в свете исторической поэтики. Как сделаны «Братья Карамазовы», Москва, 1996 (Чтения по теории и истории культуры ИВГИ РГГУ. Вып. 16); Заметки о творчестве Достоевского. Москва, 2001; Начало психологического романа. Москва, 2002 (Чтения по теории и истории культуры ИВГИ РГГУ. Вып. 34).

ma ji buvo tuo metu, kai jaunas mokslininkas turėjo išverti pačius sunkiausius jo daliai tekusius išbandymus (karą ir kalėjimą). Kito jo darbų ciklo centre – mitologinis „kultūrinis herojus“ ir jo artimieji bei tolimieji „ipėdiniai“ folklore ir literatūroje. Tai jau ne kankinys, patiriantis įvairią priespaudą, nors galų gale ir laimintis, bet kovotojas prieš chaosą, aktyviai tvarkantis ne tik savo likimą, bet ir visą aplinkinių kosmosą. Tuo laiku Eleazaras Moisejevičius kuria didelio kolektyvinio darbo planus ir kaip galėdamas juos įgyvendina. Jis vadovauja Pasaulinės literatūros instituto Folkloro sektoriui, nuo septintojo dešimtmečio vidurio savo namuose rengia seminarą, skirtą stebuklinės pasakos struktūros aprašymo problemoms, yra vienas iš pagrindinių didžiulių kolektyvinių projektų bei mokslinės leidybos serijų organizatorių arba tiesiog pats joms vadovauja. Tačiau visiškai išskleisti šią kūrybinę veiklą jam pasiseka tik paskutiniu XX a. dešimtmečiu Rusijos valstybiniame humanitariniame universitete.

Bepراسمیška vardyti, ką jam mirus praranda mokslas ir mokslo bendruomenė. Eleazaro Moisejevičiaus mokslinis pažinimas buvo didžiulis ir prilygo jo skaidriam, aiškiam, energingam mąstymui, o protas proporcingas moraliniam jausmui, neleidusiam taikstyti su jokiais visuomeninės veidmainystės bei cinizmo apraiškomis. Dera pakartoti: tai buvo žmogus, prilygstantis ištisai intelektualinio, moralinio ir visuomeninio gyvenimo epochai. Atrodo, kad dabar ta epocha jau visiškai baigiasi.

Sergejus Nekliudovas

Iš rusų kalbos vertė *Donata Mitaitė*